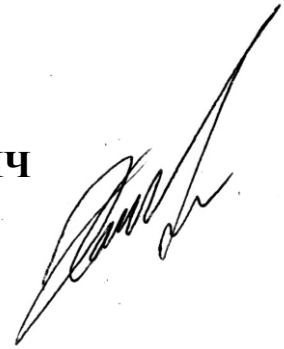

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ХОМІЦЬКИЙ ВАСИЛЬ РОМАНОВИЧ

УДК 271/222(477)«1990/2018»

**ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ УПЦ КП В УКРАЇНІ
(1990-ті – 2018 рр.)**

07.00.01 – історія України

РЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Тернопіль – 2025

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
БИСТРИЦЬКА Елла Володимирівна
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
завідувач

Опоненти: доктор історичних наук, професор
СМИРНОВ Андрій Іванович
Національний університет «Острозька академія»,
кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського,
завідувач

кандидат історичних наук
ЛУЦАН Ігор Васильович
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
кафедра філософії та культурології,
асистент

Захист відбудеться «05» червня 2025 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, ауд. 31).

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://tnpu.edu.ua> та в науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий «5» травня 2025 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ірина ФЕДОРІВ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відсутність державності впродовж історичного часу обумовило поліконфесійність українців, що є специфічною рисою релігійної мапи України. Міжконфесійна диференціація в умовах розбудови державності та національно-духовного розвитку постає важливим атрибутом демократичності, ознакою громадянського суспільства. Проте за певних обставин може спричинити конфронтаційну напругу та дезінтеграційні процеси в суспільстві.

Серед понад ста конфесій, які функціонують в Україні, православні посідають вагоме місце. Вікове прагнення українського народу здобути автокефальний статус для української Церкви отримало могутній імпульс з часу деєструкції СРСР та проголошення незалежності. Автокефальний рух і процеси націє- і державотворення взаємодоповнювалися і синхронізувалися у прагненні позбутися російської експансії минулого. Відмінне трактування канонічних засад юрисдикційної належності спричинили конфесіалізацію православних і постання двох україноцентричних релігійних інституцій – УАПЦ і УПЦ КП, та УПЦ в підпорядкуванні Московського патріархату. Інституалізація УПЦ КП відбувалася на тлі поглиблення міжцерковного протистояння з УПЦ (МП) в умовах становлення незалежної Української держави, що спонукало її духовенство до пошуку альтернативних шляхів релігійної самоідентифікації. Вплив і авторитет УПЦ КП в релігійному і загалом соціокультурному просторі суспільства забезпечувався не лише прагненням віруючих задовольняти духовні потреби рідною мовою, але й здатності Церкви реагувати на соціальні злами, учасниками яких були її вірні. Спрямованість УПЦ КП до визнання у світовому православ'ї стало свідченням її зрілості як церковної інституції й торувало шлях до конституювання Української помісної Церкви. Відтак вивчення інституалізаційної діяльності УПЦ КП, її внеску у розбудову національної Церкви є актуальним і вимагає уваги з боку дослідників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Релігія і Церква у контексті світових і суспільних трансформацій» (державний номер реєстрації 0123U101108).

Мета дисертації полягає в дослідженні процесів становлення та інституалізації УПЦ КП у період 1990-ті – 2018 рр. у форматі переходу від самоврядних автокефальних парафій до створення організованих структур з чіткою ієрархією влади, регламентацією діяльності у правовому полі держави.

Для реалізації мети визначено основні **завдання**:

- проаналізувати масив історіографічної і джерельної бази окресленої проблеми, долаючи в такий спосіб конфесійну заангажованість і упередженість, та обрати оптимальний методологічний

інструментарій й визначити теоретико-методологічні засади дослідження;

- з'ясувати наявність інституційного зв'язку між УАПЦ і УПЦ КП у сегменті взаємодії духовенства та віруючих;
- розкрити передумови, обставини та перебіг об'єднання частини УПЦ (МП) на чолі з митрополитом Філаретом з УАПЦ;
- з'ясувати характер відносин між ієрархами УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ (МП);
- дослідити особливості формування єпархій та парафіяльної мережі;
- проаналізувати стан чернечо-монастирського життя;
- з'ясувати напрями та зміст освітньої діяльності УПЦ КП;
- розкрити домінанти діалогу між Вселенським патріархатом і УПЦ КП;
- виокремити основні етапи інституалізації УПЦ КП.

Об'єкт дослідження – релігійні процеси в Україні у 1990-х – 2018 рр. в умовах сучасного державотворення.

Предмет дослідження – особливості інституалізації УПЦ КП в Україні у період 1990-х – 2018 рр.

Хронологічні рамки охоплюють період 1990-х – 2018 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена відродженням автокефального руху в Україні, який мав інституційний характер, що уможливило відродження УАПЦ (1990 р.), а згодом заснування УПЦ КП (1992 р.). Верхня межа дослідження пов'язана з проведенням 15 грудня Помісного Собору УПЦ КП, який прийняв рішення про ліквідацію цієї інституції у зв'язку з приєднанням до ПЦУ.

З метою з'ясування передумов, обставин та впливу суспільно-політичних процесів на релігійне життя України автор посилається на події, які передують нижній межі дослідження.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України згідно з її територіально-адміністративним поділом.

Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових (абстрагування, узагальнення, дедукції, індукції), емпірико-теоретичних (аналізу, синтезу) і конкретно-наукових (історико-генетичного, компаративного, періодизації, діахронного, синхронного, історико-системного) методів. Вибір методологічного інструментарію обумовлений міждисциплінарним характером роботи та застосуванням дослідницьких принципів: історизму, об'єктивності, системності, позаконфесійності, толерантності та пріоритетності документів. У процесі дослідження використовувався комплексний підхід в органічному поєднанні історичного, порівняльного, структурно-функціонального, системного методів, що дозволило осмислити проблему інституалізації УПЦ КП в Україні у зазначений період. Вихідними положеннями дисертаційного дослідження є історіософські концептуальні основи про системну, структурно-функціональну будову суспільних відносин.

Наукова новизна праці полягає в тому, що

вперше:

- уведено до наукового вжитку документальні матеріали, що розкривають напрями, зміст, форми та засоби інституалізації УПЦ КП;
- запропоновано авторську періодизацію становлення та розвитку УПЦ КП, що відображає змістовий компонент, характер та особливості інституалізаційних процесів;
- систематизовано й узагальнено динаміку формування парафіяльної мережі, єпархіальних органів влади, чернечо-монастирських комплексів на прикладі західноукраїнських єпархій УПЦ КП;
- доведено на прикладі аналізу діяльності монастирів у західноукраїнських єпархій УПЦ КП відсутність кореляції між чисельністю обителів і населениками, що унеможливлювало проведення цілодобового кола богослужінь й формування їх як духовних і культурно-просвітницьких центрів;
- з'ясовано зміст та окремі аспекти перебігу діалогу між Вселенським патріархатом, православними ієрархами України за участі урядових органів влади у 2008 р.;
- досліджено процес формування моделі надання канонічного статусу помісній Церкві в Україні;

поглиблено:

- висновки вітчизняних учених про вплив автокефального руху на деструктивні процеси в УПЦ (МП), що мало своїм наслідком заснування УПЦ КП;
- аналіз міжособистісних зв'язків ієрархів православних конфесій, які безпосереднім чином впливали на поглиблення інституційного розколу українського православ'я;
- вивчення напрямів діяльності монастирсько-чернечих осередків УПЦ КП;
- дослідження, пов'язані з вивченням змісту і динаміки діяльності єпархій у західних областях України як осередків розвитку автокефального руху та громад УПЦ КП;

набули подальшого розвитку:

- судження про вплив соціально-політичних подій на формування суспільного запиту подолання православного розколу в Україні та участі у цьому процесі держаних інституцій;
- дослідження деструктивної участі Московського патріархату у вирішенні «українського питання», що впливало на стан церковних взаємин не лише в Україні, але й у світовому православ'ї;
- аналіз впливу реформ державної системи освіти на розвиток та реформування духовної науково-освітньої сфери.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і матеріали дисертаційної роботи обговорені на засіданні кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, представлені на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу.

Результати дисертаційного дослідження апробовані у формі виступів та участі в роботі тематичних секцій на:

– *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Методологічні засади і наступність релігієзнавчих досліджень в Україні (пам'яті Н. Гаврілової та А. Гудими) (м. Тернопіль, 23–24 січня 2014 р.); «Роль особистості в Церкві», присвячена 400-літтю Луцько-Воздвиженського братства та 220-літтю від заснування Волинської духовної семінарії і 50-літтю служіння на Київській кафедрі патріарха Філарета (м. Луцьк, 19 травня 2016 р.); IX Річинські читання з міжнародною участю «Арсен Річинський і Заславщина», присвячена 60-річчю пам'яті Арсена Річинського та 100-річчю відкриття Ізяславської районної лікарні (м. Ізяслав, 8 грудня 2016 р.).

– *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій» (м. Тернопіль, 27–28 листопада 2014 р.); «Українська Греко-католицька церква у контексті вітчизняної історії та сучасних реалій» (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.); «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 18 наукових робіт, у тому числі 7 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – в іноземному виданні, 5 – матеріали науково-практичних конференцій, 5 – наукові публікації, що додатково відображають результати дослідження.

Обсяг і структура дисертації складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (503 позицій), 6 додатків. Загальний обсяг дисертації становить – 332 аркуша, з них основного тексту – 187.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, висвітлено її зв'язок з науковими темами, сформульовано мету та основні завдання дослідження, визначено об'єкт і предмет наукового пошуку, встановлено хронологічні й територіальні межі, методологічну основу роботи, розкрито наукову новизну одержаних результатів, подано інформацію про апробацію результатів та структуру дослідження.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження»** проаналізовано історіографію проблеми, джерельну та методологічну базу роботи.

З'ясовано, що у контексті аналізу релігійних трансформацій, детермінованих політичними обставинами націє- та державотворення, в українській історіографії формувався науковий дискурс дослідження автокефального руху. Застосовано тематичний принцип класифікації історіографії. Першу групу складають праці концептуального характеру, які є визначальними у формуванні цілісного бачення означеної проблеми. До другої групи ми віднесли студії, в яких аналізовано окремі аспекти обраної теми,

оскільки в сучасній історичній науці відсутнє комплексне дослідження процесу становлення та інституалізації УПЦ КП.

Засадничі принципи вивчення українського православ'я в його концептуально-методологічному зрізі з дотриманням принципів історизму, наукової об'єктивності, позаконфесійності, плюралізму сформульовані у десяти томнику «Історія релігії в Україні», зокрема у другому томі «Українське православ'я», третьому томі «Православ'я в Україні» та десятому – «Релігія і Церква років незалежності України» за редакцією А. Колодного, П. Яроцького, В. Климова. Групою авторів вперше в українській історіографії системно досліджено історію Православної Церкви від княжої доби до її сучасного стану в незалежній Україні.

Здобутком української історичної і релігієзнавчої науки є дослідження, присвячені взаємовідносинам держави і Церкви від княжих часів до сьогодення, у котрих розкрито місце і роль релігійного чинника в суспільно-політичному житті, правові засади регулювання державно-церковних відносин. Заслужують на увагу праці А. Арістової, В. Бондаренка, Л. Владиченко, В. Єленського, П. Кралюка, В. Пащенко, О. Сагана, П. Слободянюк, Н. Стоколос, Я. Стоцького, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, Р. Шеретюк, М. Шкрібляка, П. Яроцького, М. Бабія, О. Бучми, І. Луцана, В. Любчика, О. Музичко, М. Новиченка, А. Юраша.

На дослідження вплинули праці, теоретична спрямованість яких уможливила з'ясування характеру релігійних конфліктів і міжцерковного протистояння. Це роботи сучасних українських релігієзнавців і фахівців з аналізу релігійних конфліктів, серед яких Н. Белікова, М. Давиденко, С. Здіорук, А. Колодний, О. Кудлай, М. Новиченко, С. Онищук, Л. Филипович, В. Климов, О. Шуба.

Роль і місце релігійного чинника у політичних реаліях сучасної України проаналізовано у колективних монографіях І. Кураса, М. Рибачука, М. Кирюшка, П. Феценка; В. Войналовича, В. Єленського, М. Кирюшка, Н. Кочана, Н. Рубльова; С. Сьоміна, Ю. Кальниша, М. Петрика, В. Остоухова, І. Тимошенка; П. Боднарчука, В. Даниленка, В. Крупини, О. Кубальського. Вплив релігії та окремих конфесій на духовне відродження України з'ясовували О. Браславець, М. Маринович, прот. Д. Мартишин, В. Рожко, У. Яцишин.

Здобутком вітчизняної історіографії є праці І. Преловської, яка дослідила архівні джерела з історії УАПЦ 1921–1930 рр. Відродженню автокефального руху у період нацистської окупації України в роки Другої світової війни присвячені публікації А. Смирнова. Автором акцентовано увагу на відмінностях розуміння канонічних засад побудови Церкви в УАПЦ та АПЦ.

Другу групу історіографії становлять дослідження, в яких опрацьовано окремі аспекти становлення та діяльності УПЦ КП. Проблематика відродження автокефального руху в Україні у зв'язку з деструкцією СРСР та постанови УАПЦ, а згодом – УПЦ КП, як носіїв ідеї помісності Української Церкви представлена у студіях О. Сагана. Автором концептуалізовано поняття

«помісність», проведено аналіз процесів інституційного розвитку УАПЦ і УПЦ КП.

Проблематика розвитку духовної освіти в її історичній тягlostі та конфесійному зрізі, у дискурсі предметного поля богослов'я і релігієзнавства представлена у працях А. Колодного і М. Заковича, Л. Филипович, В. Докаша і Я. Позняка, І. Козловського, М. Лагодича, В. Васьковського, О. Сліпушка і Ю. Кальниша. В. Липинського і Л. Роциної та інших.

Питання набуття канонічного устрою УПЦ КП у Вселенському православ'ї переважно розглядалося дослідниками у контексті соціальних трансформацій минулих століть. Для з'ясування змісту, перебігу діалогу між українськими Церквами та Вселенським патріархатом на сучасному етапі ми опиралися переважно на розвідки В. Єленського, О. Сагана і С. Здіорука, А. Смирнова, С. Горбика. Інформативну цінність для з'ясування готовності предстоятелів УПЦ КП, УАПЦ і УПЦ (МП) розпочати процедуру отримання томосу влітку 2008 р. мало видання Вселенського патріархату «The Ecumenical Patriarch Bartholomew in Ukraine (27 – 29 July 2008)».

Отже, аналіз історіографічної бази свідчить про вагомий внесок українських учених у досліджувану нами тему. Проте відсутність цілісного об'єктивного наукового дослідження діяльності УПЦ КП в її інституційно-змістових виявах свідчить про необхідність поглибленого вивчення зазначеної проблеми.

Джерельна база дослідження представлена корпусом архівних документів і матеріалів. Опрацьовано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки (далі – ЦДАГО України) та Державних архівів Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Волинської областей.

У фонді 1 «Верховна Рада України, м. Київ» ЦДАВО України містяться документи, внесені до засідань Президії ВРУ для оперативного голосування, зокрема проект Закону «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». У фонді 4648 «Рада в справах релігій при Кабінеті Міністрів України та її попередники: уповноважені Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР (об'єднаний фонд)» зберігається корпус документів, які відображають початковий етап лібералізації державної політики щодо релігії та Церкви: проекти положень обласних відділів у справах реєстрації релігійних громад; експертні висновки, документи, які Рада у справах релігії надсилала в органи виконавчої влади; довідки інформаційного характеру про результати вивчення релігійної ситуації в областях. Низка доповідних записок інформують про стан релігійної мережі, релігійні конфлікти у Тернопільській, Львівській та Івано-Франківській областях.

У фонді 5252 «Державний комітет України у справах національностей та релігій та його попередники: Державний комітет України у справах національностей та міграції, Державний комітет України у справах релігій, м. Київ (об'єднаний фонд)» опрацьовано звіти обласних державних

адміністрацій про стан державно-церковних відносин у 2007–2010 рр.; інформаційні довідки обласних уповноважених про стан дотримання Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», хід виконання Указу Президента «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна», пропозиції обласних відділів у справах релігій та релігійних організацій з обговорення проекту Конституції України.

До фонду 5233 «Секретаріат Президента України» включено документи, в яких відображено заходи органів державної влади щодо повернення релігійним організаціям культового майна напередодні святкування 1000-ліття хрещення Русі.

У ЦДАГО України фонд 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ» опрацьовано документи, які характеризують стан релігійної ситуації в західних областях України у зв'язку з появою автокефальних і греко-католицьких громад. У фонді 39 «Інститут політичних досліджень ЦК Компартії України м. Київ (1929–1991 рр.)» та фонді 270 «Народний рух України м. Київ (1989 – по нинішній час)» зберігаються документи про стан релігійної мережі у Львівській області за 1989 р. і 1990 р.

Важливий інформативний матеріал отримано з фондів обласних державних архівів. У Держархіві Івано-Франківської обл. опрацьовано документи фонду 388 «Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Станіславській області, м. Станіслав Станіславської області», які інформують про релігійні процеси у 1992 р. і 1998 р.; перебіг і характер міжконфесійних конфліктів, пов'язаних із нестачею культових приміщень.

У Держархіві Львівської обл. фонд Р-1332 «Статичний звіт за 31.01.2012 р. у Львівській області» вивчено документи, в яких відображено релігійну мережу області, де УГКЦ мало в середньому 52 % релігійних організацій, УПЦ КП – близько 16 % і УАПЦ – майже 13 %.

У Держархіві Чернівецької обл. фонд Р-2960 «Представник Президента України в Чернівецькій області, м. Чернівці Чернівецької області» використано документи про стан релігійної ситуації в області у 1992 р. та 1994 р., які інформують про міжконфесійні взаємини, відкриття філософсько-теологічного факультету ЧНУ і надання ліцензії МОН України на право здійснювати освітню діяльність.

Опрацьовано документи Держархіву Волинської обл. фонд Р-393, в яких відображено події, пов'язані з поділом єпархії УПЦ КП на Луцьку і Володимир-Волинську, що спричинило конфлікт між керуючими єпархій. У документах зазначено діяльність двох чоловічих монастирів УПЦ (МП) в с. Низкиничі Іваничівського району та Краска Ратнівського району, жіночого монастиря в м. Володимирі-Волинському, заснування монастиря в с. Новий Загорів Локачинського району.

Важливим доповненням до архівних матеріалів стали опубліковані документи, які об'єднано у п'ять підгруп.

Першу підгрупу формують законодавчі акти, які формували правове поле діяльності на території України. До них належать нормативно-правові акти, укази, розпорядження та доручення Президента України, постанови Кабінету Міністрів.

Другу підгрупу джерел утворюють офіційні церковні документи: декларації, постанови та рішення, затверджені Помісним і Архиєрейським Соборами та Священним Синодом УПЦ КП, у яких зафіксовано стратегічні питання розвитку УПЦ КП, адміністративного управління, кадрових ротацій тощо.

Третю підгрупу джерел складають статистичні та соціологічні матеріали. Системність подачі статистичних даних кількості громад, священнослужителів, монастирів, насельників, освітніх духовних закладів, недільних шкіл забезпечили журнал «Людина і світ» та сайт «Релігійна служба України». Релевантні соціологічні опитування допомогли простежити тенденції розвитку релігійного життя України, міжконфесійних та державно-церковних відносин, виявити місце УПЦ КП та інших церковних організацій у політичних процесах.

Четверта підгрупа джерел – доповіді й промови церковних діячів. Це, зокрема, доповіді та промови Вселенського патріарха Варфоломія, патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета.

П'яту підгрупу джерел становлять спогади, заяви, інтерв'ю учасників подій, які були заангажовані у релігійні процеси, зокрема професора А. Колодного, митрополита Данила (Ковальчука), патріарха УАПЦ Димитрія (Яреми) та митрополита Мефодія (Кудрякова), патріарха Філарета (Денисенка).

Шоста група – інтернет-ресурси та офіційні сайти УАПЦ, УПЦ КП, УПЦ (МП) та окремих єпархій. Вони мають інформативний характер і повідомляють про служіння в конкретній єпархії, діяльність монастирів, недільних шкіл, видавництв тощо.

Отже, аналіз джерельної бази дослідження доводить її різнобічний та репрезентативний характер, що відкриває можливості для глибокого й комплексного дослідження інституалізаційних процесів в УПЦ КП упродовж 1992–2018 рр.

Міждисциплінарний характер дослідження вимагав чіткого вибору методологічного інструментарію, який ґрунтується на ключових принципах – історизму, об'єктивності, толерантності, позаконфесійності. З числа загальнонаукових використано методи аналізу, синтезу, системно-структурного аналізу, індукції та дедукції. Спеціальні наукові методи включають: історико-генетичний, періодизації, компаративний, діахронний, психоісторії. Сукупність методів дозволила розглянути процес інституалізації УПЦ КП як систему, що складається з окремих взаємопов'язаних елементів, якими є автокефальний устрій, синодальні та єпархіальні органи управління, інституційність парафіяльної мережі, монастирі, освітня модель підготовки священницьких кадрів. Провести комплексний аналіз місця і ролі УАПЦ і УПЦ КП на конфесійній мапі України та їхнього внеску у розвиток автокефального руху. Спорідненість мети і завдань цих інституцій, їх базисний націєтворчий

потенціал дозволили включити етап відродження і становлення УАПЦ як початковий у процесі інституалізації УПЦ КП, зокрема її єпархіальних структур; виокремити зовнішні та внутрішні детермінанти автокефального руху на шляху до проголошення томосу у 2018 р. Сукупність використаних методів уможливило цілісне вивчення інституалізаційних процесів у логічному взаємозв'язку подій та явищ, що підтвердило системність функціонування УПЦ КП та створення стійкої моделі цього церковного інституту.

Автором уточнено понятійно-категоріальний апарат. Київська митрополія в історичному розвитку представлена низкою православних конфесій, самоназва яких відображала сутнісний зміст її канонічно-юрисдикційного устрою де-факто або де-юре. Прагнення українців зберегти національну і обрядову ідентичність, підкреслити зв'язок з Київським християнством, відмінним від Візантійського і Московського, закріплено у назвах «Українська Автокефальна Православна Церква», «Українська Православна Церква Київського Патріархату». Натомість у назві «Українська Православна Церква» приховано юрисдикційне підпорядкування Московському патріархату. З метою уникнення термінологічної плутанини ми вважали доцільним вживати назву «Українська Православна Церква у підпорядкуванні Московського патріархату» й використовувати аббревіатуру «УПЦ (МП)». Усі самоназви використовувалися у хронологічних межах їх функціонування. Вживається термін «українське православ'я», під яким розуміємо національну зорієнтованість конфесій, спільність еклезіології, обрядовості й вважаємо, що носіями цієї традиції є УПЦ КП і УАПЦ. Використовуючи термін «православ'я в Україні», ми мали на увазі усі православні конфесії в Україні включно з УПЦ (МП).

Виокремлено поняття «конституювання» щодо помісної Української Православної Церкви, оскільки змістовий компонент цього терміну бере до уваги тисячолітню історію Української Православної Церкви, яка не створюється, а отримавши автокефальний статус, переходить на новий етап свого розвитку.

Отже, обсяг опрацьованих матеріалів підтверджує репрезентативність історіографічної та джерельної бази, що сукупно із залученням сучасного методологічного інструментарію забезпечує здійснення об'єктивного і комплексного аналізу процесів інституалізації УПЦ КП та обґрунтування елементів новизни дисертаційної роботи.

У другому розділі **«Міжконфесійні відносини в Україні у 1990-х – 1995 рр.»** проаналізовано міжконфесійні відносини, які зазнали суттєвих трансформацій під впливом політики «перебудови» та проголошення суверенітету України. Відродженню УАПЦ сприяли лібералізація законодавства, активність національно-політичних сил, які пов'язували побудову незалежної держави з автокефальною Церквою. У 1990 р. громади УАПЦ діяли у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Волинській і Рівненській областях. Упродовж 1989–1990 рр. ідею автокефалії підтримали 500 парафій та 300 священнослужителів колишньої РПЦ у

Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях. Одночасно єпархіальні Собори духовенства приймали рішення про вихід з РПЦ, що уможливило створення керівного органу – Церковну Раду, яка прийняла Статут УАПЦ, задекларувала соборноправність УАПЦ, визнала недійсним акт 1686 р., засудила знищення УАПЦ у 1921–1930-х рр., проголосила першоієрархом предстоятеля УПЦ у США та УАПЦ у діаспорі митрополита Мстислава (Скрипника). Обов'язки першоієрарха виконував єпископ Іван (Бондарчук), опікуючись відкриттям нових парафій і хіротонією єпископату.

Динаміка розвитку автокефального руху та його суспільна підтримка обумовили проведення Першого Помісного Собору УАПЦ (5–6 червня 1990 р.), який затвердив факт відновлення УАПЦ і прийняв Статут; обрав модель управління, проголосивши патріарший устрій; заснував синодальні відділи – закордонний, видавничий, господарський, пенсійний; прийняв рішення про відкриття семи єпархій, монастирів, семінарій, недільних шкіл тощо.

Обрання патріархом УАПЦ митрополита Мстислава (Скрипника) загостило внутрішньоцерковні відносини, чому сприяли невдалі кадрові рішення. Протистояння між патріархом Мстиславом і митрополитом Іваном (Бондарчуком) негативно позначилось на діяльності УАПЦ й у перспективі гальмувало шлях отримання канонічного статусу. Становлення УАПЦ співпало в часі з відродженням УГКЦ, що загостило міжконфесійний конфлікт. Обидві інституції виявилися конкурентами, ведучи боротьбу за храми, прагнучи до монопольного становища, зокрема в західних областях України. Проте почерговість богослужінь не вичерпувала суті конфлікту.

Усунення митрополита Філарета від предстоятеля УПЦ з РПЦ було наслідком кризи пострадянського православ'я. Московський патріархат не зміг адаптуватися до нових викликів, породжених деструкцією СРСР. Автокефальному руху РПЦ протиставила перейменування Київської митрополії в Український екзархат (30–31 січня 1990 р.), згодом – в Українську Православну Церкву (25–27 жовтня 1990 р.) з правами автономії, що передбачало часткову самостійність в управлінні. Проте у публічних виступах митрополит Філарет та архиєреї не акцентували увагу на відмінності понять «самостійність» і «незалежність». Каталізатором постанови Помісного Собору УПЦ (МП) про автокефалію (листопад 1991 р.) були невдала спроба реваншу прокомуністичних сил у Москві (серпневий путч серпня 1991 р.), проголошення суверенітету України, позитивна динаміка розвитку українських націє- і державотворчих прагнень. Рішення Помісного Собору про надання автокефалії УПЦ (МП) та публічна підтримка Акту незалежності України напередодні референдуму перетворили митрополита Філарета на ворога РПЦ. У засобах масової інформації була розгорнута широка кампанія, спрямована на його моральне знищення як церковного діяча і особистості. Проведення Харківського собору (1992 р.) відбулося з порушення церковних канонічних норм й поглибило внутрішнє протистояння в УПЦ (МП). Собору, попри обрання нового предстоятеля – митрополита Володимира (Сабодана), не

вдалося локалізувати автокефальні настрої духовенства і віруючих УПЦ (МП), а навпаки підштовхнуло їх до підтримки автокефального руху.

Грубе втручання РПЦ у релігійне життя України обурило керівництво держави, проукраїнську частину Церкви і громадськість загалом. Спосіб підготовки і проведення Харківського собору, жорсткість покарання митрополита Філарета (позбавлення сану та всіх ступенів священства) окреслили політичні ризики присутності РПЦ в Україні й трактувалися як посягання на її суверенітет. Об'єднання частини УПЦ (МП) і УАПЦ у 1992 р. в єдину структуру – УПЦ КП за підтримки Комітету захисту Українського Православ'я мало на меті створення україноцентричної церковної інституції, діяльність якої локалізує присутність російське православ'я.

Політична рація заснування УПЦ КП без залучення до цього процесу духовенства і віруючих лише загострила конфлікти в православному церковному середовищі й обумовлювалося втручанням адміністративного ресурсу та характером стосунків між ієрархами, зокрема неприязню патріарха Мстислава та частини духовенства УПЦ (МП) до митрополита Філарета, якого обрали заступником патріарха. Після смерті патріарха Мстислава (1993 р.) розкол поглибився. УПЦ КП та позбавлена реєстрації УАПЦ вважали його своїм першоієрархом. У 1995 р. УАПЦ була зареєстрована як нове релігійне утворення, але не як спадкоємиця УАПЦ 1990 р., чого прагнув патріарх Димитрій. Того ж року предстоятелем УПЦ КП було обрано патріарха Філарета. Відтак православ'я в Україні представляли три церковні організації – УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ (МП). Консолідації єпископату УПЦ КП сприяло предстоятельство патріарха Філарета (Денисенка). Проте принципи соборноправності в управлінні Церквою не набули належного розвитку, що гальмувало формування її «київської ідентичності». За предстоятельства патріарха Філарета УПЦ КП ідентифікувала себе як українська державницька інституція, пріоритетом і цінністю якої виступала сама українська державність без огляду на те, який вона мала характер.

У третьому розділі **«Процеси утвердження та розвитку УПЦ КП»** досліджено особливості переходу від самоврядних автокефальних парафій до створення організованих структур з чіткою ієрархією влади, регламентацією діяльності у правовому полі держави, що включає формування парафіяльної мережі й єпархіальних органів управління, діяльність монастирів і чернецтва, становлення системи духовної освіти та канонічно-юрисдикційну незалежність Української Православної Церкви.

Встановлено, що процес розбудови парафіяльної мережі та єпархій УПЦ КП включає кілька етапів: лютий 1989 р. – червень 1992 р. (інституційний розвиток УАПЦ); червень 1992 р. – 2000 р. (заснування і утвердження інституцій УПЦ КП); 2001 р. – грудень 2018 р. (розбудова інституцій УПЦ КП).

Лютий 1989 р. – червень 1992 р. – характеризується формуванням автокефальної парафіяльної мережі, єпархіальних структур, корпусу єпископату і священнослужителів в умовах конфлікту УАПЦ з РПЦ / УПЦ(МП) і конфесійного суперництва з УГКЦ, який посилювався втручанням

партійно-радянського керівництва й набирав форм конфронтації або агресивного протистояння. 96 % усіх громад були розташовані в трьох західних областях – Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській. Більшість єпархій стали основою розвитку УПЦ КП, маючи у складі майже 1,5 тис. парафій, духовну опіку яким надавали 357 священнослужителів.

Заснування УПЦ КП супроводжувалося внутрішньоцерковними дискусіями. У 1993–1995 рр. юрисдикцію залишили митрополит Антоній (Масендич), архієпископ Спиридон (Бабський), єпископи Роман (Попенко), Софроній (Власов), Іоан (Сипко), митрополит Мефодій (Кудряков) та інші, приєднавшись до УАПЦ або УПЦ (МП). Відтак у 1995 р. кількість парафій в УПЦ КП у порівнянні з 1994 р. зменшилась на 146, у 1996 р. з її юрисдикції вийшло 445 парафій. Натомість у ці роки приріст УАПЦ складав 882 парафії, УПЦ (МП) – 975. Стабілізувати мережу вдалося у 1997 р. й вийти на рубіж 1995 р. Піком приросту громад були 1997–1998 рр., коли їх кількість зросла відповідно на 25,4 % і 20,3 %. Утвердження УПЦ КП сприяла адміністративна реформа, яка передбачала структурування єпархій, благочинь, управлінських органів, зміцнення кадрового потенціалу та його ротації.

Від 2001 р. розширення релігійної мережі набуло усталеного характеру і становило майже 6 % на рік до 2006 р. За підсумками 2007–2018 рр. цей показник зменшився і становив у середньому майже 3 %. На початку 2008 р. УПЦ КП в Україні мала у своєму складі 31 єпархію, 4039 релігійних організацій, близько 3 тис. священнослужителів. Найбільша кількість її громад була зосереджена в єпархіях Львівської (443), Волинської (320), Рівненської (315), Івано-Франківської (290) і Тернопільської (225) областей, у Києві та Київській області (465). Зміцнення потенціалу УПЦ КП відбувалося на тлі утвердження української політичної нації та державності й пройшло випробовування Помаранчевої революції 2004 р., Революції гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.), російсько-українська війна, яка розпочалася анексією Криму та частини Донецької і Луганської областей. УПЦ КП займала виразну проукраїнську позицію. У 2014–2015 рр. УПЦ (МП) втратила політичну підтримку, але не зазнала масштабних втрат. УПЦ КП мала найвищий рівень активності у Волинській, Івано-Франківській, Рівненській, Київській, Чернівецькій, Тернопільській, Львівській та Хмельницькій областях. Середній рівень активності – у м. Київ, Черкаській, Житомирській, Вінницькій, Миколаївській, Херсонській, Полтавській, Запорізькій та Чернігівській областях. Низький рівень розвитку релігійних організацій УПЦ КП мали Дніпропетровська, Одеська, Кіровоградська, Сумська, Донецька, Закарпатська, Луганська, Харківська області. Попри те у 2018 р. належність до УПЦ КП декларувало 44 % населення України, в той час як УПЦ МП підтримувало 21 %. Наприкінці 2018 р. УПЦ КП мала у своєму складі 5363 релігійних організацій у 29 єпархіях, 3737 священників, єпископат налічував близько 40 архієреїв. Тенденція зосередження найбільшої кількості релігійних організацій УПЦ КП у західних областях України зберігалася до кінця 2018 р.

Відродження чернечо-монастирського життя стало важливим завданням УПЦ КП на етапі її становлення та утвердження. Найбільше монастирів зосереджено у Волинській, Рівненській, Івано-Франківській, Тернопільській і Буковинській єпархіях. Першою чергою єпархії відроджували обителі, які мали історію духовного служіння, були пов'язані зі знаменними подіями українського народу й могли стати центрами паломництва, національно-культурними і господарськими осередками. До середини 1990-х рр. УПЦ КП мало 15 монастирів, у яких проживало 47 насельників. УГКЦ (76 монастирів) та УПЦ МП (64 монастирі) на 1 січня 2001 р. у структурі УПЦ КП було 22 монастирі, які населяли 47 ченців і черниць. Активний період заснування монастирів припадає на період 2000-х рр. УПЦ КП йшла шляхом відкриття нових монастирів, щороку приймаючи рішення про заснування двох-трьох, а то й більше монастирів. Найважливіші з них були: Георгіївський монастир на Козацьких Могилах (3 ченці), Голинський Свято-Благовіщенський монастир, Воскресенський чоловічий монастир на Повстанських могилах урочище Гурби (8 ченців), Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (10 ченців), Манявський Скит Хресто-Здвиженський, Манявський чоловічий монастир (12 ченців), Михайлівський Скит Манявського монастиря (2 ченці), монастир Різдва Христового (Володимир-Волинський) (2 ченці). Співставлення кількості монастирів у розрізі конфесій дає підстави стверджувати, що далеко не завжди кількісний ріст монастирів безвідносно до чисельності ченців у них відображав реальні процеси в релігійному середовищі, якими були зростання рівня релігійності населення в регіоні, потребу Церков у монастирях, прагнення молодих людей прийняти чернечі обітничі тощо. У 2007 р. на один монастир в УПЦ КП в середньому припадало 3 ченці, УАПЦ – 2, УГКЦ – 12 і в УПЦ (МП) – 25. За підсумками 2018 р. УПЦ КП мала 63 монастирі, проте середнє число насельників не змінилося. Неспівмірність числа монастирів і кількості ченців унеможливлювала проведення цілодобового кола богослужінь, натомість вимушено застосовувалося монастирське правило богослужінь.

У 1992 р. УПЦ КП розпочала формування системи духовної освіти, яка передусім повинна була забезпечити кадрами усі її інституції. Того року було відкрито Волинську духовну семінарію, а наступного 1993 р. – Київську духовну академію і семінарію, Чернігівське духовне училище та Львівську духовну семінарію. Пік заснування духовних навчальних закладів припав на період 1992–2000 рр. Діяльність освітніх закладів регламентував оновлений статут духовних шкіл, прийнятий Священним Синодом РПЦ у 1991 р., який своєю чергою базувався на моделі православної духовної освіти XVIII–XX ст. Документ передбачав триступеневу модель духовної освіти: єпархіальне училище-семінарія-академія. Училище і семінарія надавали середню богословську освіту, але відрізнялись терміном навчання (2–4 роки), внутрішньою структурою, навчальними програмами. Вищу освіту здобували у Київській, Львівській і Волинській (2011 р.) духовних академіях. Процес формування кафедр у структурі вищих навчальних закладів відбувся впродовж 1992–2002 рр. У період 1992–1994 рр. існувала проблема гострої нестачі

викладачів богословських дисциплін. У 1994 р. до освітніх програм було включено світські дисципліни, що загалом уможливило створення профільних кафедр у 1995–1998 рр. На 1996 р. 60 % педагогів освітніх установ УПЦ КП отримали вищу богословську освіту. За підсумками 2000 р. в духовних навчальних закладах навчалося 1411 студентів денної і 388 студентів заочної форми навчання. Від 2004 р. кількість слухачів денної форми становила менше однієї тисячі і наступні роки невпинно зменшувалася.

Реформа системи духовної освіти в УПЦ КП співпала у часі із входженням ВНЗ України у Болонський процес, що сприяло реформуванню духовних навчальних закладів УПЦ КП. У 2006 р. було запроваджено дворівневу систему підготовки священницьких кадрів, що відповідало зразку державних ВНЗ 3-го і 4-го рівнів акредитації. Низка державних законодавчих актів формувала правове поле діяльності духовних освітніх закладів, інтегруючи богословську освіту у національний освітній простір. У 2015 р. «Богослов'я» виокремлено в окрему галузь знань і спеціальностей, за якою здійснювалася підготовка спеціалістів першого (бакалаврського), другого (магістерського) і третього (освітньо-наукового) рівнів освіти; запроваджено процедуру державного визнання дипломів, виданих закладами вищої духовної освіти до 1 вересня 2018 р. Прийняті законодавчі акти сприяли легітимізації і розвитку духовної освіти. Духовні навчальні заклади отримали можливість ліцензувати освітню діяльність та пройти акредитацію освітніх програм на предмет відповідності встановленому стандарту вищої освіти. Івано-Франківський богословський інститут імені преподобного Феодосія Манявського першим серед інших (2003 р.) пройшов процедуру державного ліцензування та акредитації. У 2015 р. МОН підтвердило акредитацію освітніх програм бакалаврату і магістратури за спеціальністю «Богослов'я» для студентів КПБА і семінарії. У 2017 р. процедуру ліцензування пройшла ВПБА, отримавши ліцензію МОН на освітню діяльність на першому (бакалаврському) рівні зі спеціальністю «Богослов'я». Реформа духовної освіти вплинула на організацію навчального процесу у недільних школах, якими системно від 2011 р. займався Катехитичний відділ УПЦ КП.

Питання канонічного статусу УПЦ КП стало одним із основних в процесі її інституалізації. Пошуки канонічного обґрунтування процедури надання томосу спонукали до формування прийнятної моделі усіх суб'єктів цього процесу. У 1993 р. патріарх Варфоломій оприлюднив три основних позиції щодо вирішення «українського питання». Його засадничою умовою було подолання міжправославного розколу в Україні та об'єднання конфесій, що з огляду на деструктивну позицію УПЦ (МП) було малоімовірним. У 1995 р. діалог між православними конфесіями в Україні не мав успіху. У 2000–2001 рр., 2005 р., предстоятелі та архієреї УПЦ КП і УАПЦ підписали низку спільних документів, декларуючи необхідність церковної єдності, зокрема Симфонітikon (Домовленості) у Вселенському патріархаті. У 2005 р. відбулися Архиєрейські Собори обох Церков, які визначили 19 листопада 2005 р. як орієнтовну дату проведення об'єднавчого Собору. На Фанарі «Українське

питання» не втрачало актуальності, оскільки там пам'ятали про неправомірність акту 1686 р., про що публічно нагадували РПЦ. Проте відсутність консolidованого запиту з боку віруючих на помісність Церкви вказувало на кризу української ідентичності й гальмувало ініціативи Вселенського патріархату. Сприяння міжправославному діалогу з боку керівників Президента держави, залучення до цього процесу державних інституцій, окремих політиків і культурних діячів мало місце у 2008 р. Попри відсутність очікуваних результатів Вселенським патріархатом було деталізовано процедурні питання конституювання помісної Церкви, які лягли в основу процедури надання томосу ПЦУ в 2018 р. Гальмуючим чинником вирішення «українського питання» був Московський патріархат, який впливав на стан церковних взаємин не лише в Україні, але й у світовому православ'ї.

У **«Висновках»** узагальнено результати дослідження та сформульовано основні його положення, що виносяться на захист.

Обсяг опрацьованих матеріалів підтверджує репрезентативність історіографічної та джерельної бази. Вибір відповідних методів забезпечило вирішення наукових завдань.

Встановлено, що відродження УАПЦ відбувалося на основі взаємодії патріотичних громадсько-політичних сил і духовенства. Обрання патріархом УАПЦ митрополита Мстислава (Скрипника) на Першому Помісному Соборі у червні 1990 р. та його невдалі кадрові рішення загострили внутрішньоцерковні відносини. Протистояння між патріархом Мстиславом і митрополитом Іваном (Боднарчуком) негативно позначилось на діяльності УАПЦ й у перспективі гальмувало міжправославний діалог.

Відсторонення митрополита Філарета від керівництва УПЦ було наслідком кризи пострадянського православ'я. Московський патріархат не зміг адаптуватися до нових викликів, породжених деструкцією СРСР, пропонуючи ілюзію автокефалії у вигляді широкої автономії УПЦ у структурі Московського патріархату. Проведення антиканонічного Харківського собору (1992 р.) лише поглибило внутрішнє протистояння в УПЦ (МП). Новообраному предстоятелю не вдалося локалізувати автокефальні настрої духовенства і віруючих УПЦ, а навпаки підштовхнуло їх до підтримки автокефального руху.

Об'єднання частини УПЦ (МП) і УАПЦ і заснування УПЦ КП було відповіддю на грубе втручання РПЦ у релігійне життя України, яке трактувалося як посягання на суверенітет держави. Проте втручання органів влади та громадських організацій у процес об'єднання загострило конфлікти в православному церковному середовищі; обумовлювалося неприязню патріарха Мстислава, частини духовенства УАПЦ і УПЦ (МП) до митрополита Філарета та суперництвом між ієрархами. У 1995 р. УАПЦ була зареєстрована як нове релігійне утворення, але не як спадкоємиця УАПЦ 1990 р. Відтак православ'я в Україні представляли три церковні організації – УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ (МП).

Встановлено, що процес розбудови парафіяльної мережі та єпархій УПЦ КП включає етап формування автокефальної парафіяльної мережі (лютий 1989 р. – червень 1992 р.); червень 1992 р. – 2000 р. став періодом заснування і

становлення УПЦ КП, розбудови парафіяльної мережі й єпархій; 2001–2018 рр. характеризується поглибленням інституційних процесів УПЦ КП в усіх регіонах України.

З'ясовано, що відродження монастирсько-чернечих комплексів мало на меті створення сучасних центрів паломництва з притаманними їм господарськими і культурно-просвітницькими функціями. Неспівмірність кількості монастирів і числа населених пунктів вказує на загальну тенденцію деактуалізації чернечого покликання й дає підстави стверджувати, що монастирське життя УПЦ КП у досліджуваній період перебувало на стадії становлення.

Доведено, що трирівнева система підготовки священницьких кадрів, базована на моделі російської православної освіти минулого, не забезпечувала якісної підготовки священників. Реформа системи духовної освіти в УПЦ КП співпала у часі з інтеграцією ВНЗ України в європейський освітній простір, що сприяло формуванню правового поля діяльності духовних освітніх закладів, їх співпраці з державними освітніми установами та переходу до дворівневої (бакалаврат, магістратура) системи підготовки кадрів. Реформа духовної освіти вплинула на організацію навчального процесу у недільних школах.

Пошуки обґрунтування процедури канонічно-юрисдикційної легітимності помісної Церкви в Україні обумовили формування прийнятної моделі для усіх суб'єктів цього процесу. Безуспішність діалогу між УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ (МП) у 1990-х – на початку 2000-х рр. свідчило про відсутність консолідованого запиту з боку віруючих на помісність Церкви та на кризу української ідентичності, що своєю чергою гальмувало ініціативи Вселенського патріархату. Попри те, що у 2008 р. не вдалося розпочати процедуру надання томосу, було уточнено його окремі аспекти, з'ясовано позиції сторін, здобуто досвід діалогу між його учасниками, що уможливило проведення об'єднавчого Собору у 2018 р.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Хоміцький В. Особливості інституалізації УПЦ КП в період становлення незалежності України (1991–1993 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Вип. 2. Ч. 1. Тернопіль, 2018. С. 142–148.
2. Хоміцький В. Передумови утвердження українського православ'я в Західній Україні наприкінці ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Вип. 2. Ч. 1. Тернопіль, 2019. С. 153–164.
3. Хоміцький В. Інституалізація УПЦ КП в Західній Україні (1992–2018 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету*

імені Івана Огієнка. Історичні науки. Т. 35. Кам'янець-Подільський, 2022. С. 262–283.

4. Хоміцький В. Діяльність православних монастирів на території Західної України (1992–2018 р.). *Південний архів (історичні науки): збірник наукових праць*. Івано-Франківськ, 2022. Вип. 37. С. 106–116.

5. Хоміцький В. Культурно-освітня діяльність УПЦ КП в Західній Україні в період 1992–2018 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2022. Вип. 52. Том 3. С. 27–40.

6. Хоміцький В. Освітня діяльність УПЦ КП в Західній Україні в період 1992–2018 рр. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 27. Луцьк, 2022. С. 116–123.

7. Хоміцький В. Деструктивна діяльність в Україні УПЦ МП в період 1992–2022 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2022. Вип. 53. Том 2. С. 47–58.

8. Khomitsky V. Prerequisites for the Creation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1989–1990). *Journal of Education, Health and Sport*. Online. 29 November 2024. Vol. 74, p. 61678. URL: <https://apcz.umk.pl/JEHS/article/view/61678>

II. Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Хоміцький В. Окремі аспекти пастирського служіння митрополита Іоана (Боднарчука). *Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 листопада) 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. і. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. і. н. І. Зуляк, д. філос. н. О. Саган, д. філос. н. Л. Филипович. Тернопіль-Київ, 2014. С. 218–223.*

10. Хоміцький В. Участь Церковних інституцій України у волонтерському русі. *Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-річчя з дня народження митрополита Андрія Шептицького та 70-річчя з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.) / За заг. ред. д. і. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. і. н. І. Зуляк, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2015. С. 236–240.*

11. Хоміцький В. Окремі аспекти діалогу між УГКЦ і УПЦ КП. *Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття*

Львівського «псевдособору» 1946 р.): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). / За заг. ред. д. і. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2016. С. 324–328.

12. Хоміцький В. Внесок митрополита Якова (Панчука) у розвиток автокефального руху 1992–2004 рр. в Україні. *Роль особистості в Церкві: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19.05.2016).* орг. ком.: прот. Володимир Вакін (голов. орг. ком.) [та ін.]. Луцьк, 2016. С. 257–264.

13. Хоміцький В. Українська мова в богослужінні як умова формування національної церкви. *Арсен Річинський в житті Заславщини і в контексті української науки.* Матеріали ІХ Річинських читань з міжнародною участю «Арсен Річинський і Заславщина», присвячених 60-річчю пам'яті Арсена Річинського та 100-річчю відкриття Ізяславської районної лікарні. Тернопіль, 2017. С. 98–104.

ІІІ. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Хоміцький В. Ієрархія Тернопільсько-Кременецької єпархії (1902–2022 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 2022. Вип. 54. Том 2. С. 36–51.

15. Хоміцький В. Шлях Арсена Річинського від народження до святості крізь призму просвітництва і автокефальних рухів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 2022. Вип. 55. Т. 2. С. 11–18.

16. Хоміцький В. Календарна реформа: на часі. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 2022. Вип. 56. Том 3. С. 17–25.

17. Хоміцький В. Староолесинецький замок від фортифікаційних споруд до духовно-освітнього центру. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 2022. Вип. 57. Том 3. С. 18–27.

18. Хоміцький В. Почаївська лавра – святиня українського народу. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 2023. Вип. 67. Том 2. С. 54–63.

АНОТАЦІЯ

Хоміцький В. Р. Інституалізація УПЦ КП в Україні (1990-ті – 2018 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – «Історія України». – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2025.

У дослідженні визначено концептуальні засади розвитку інституалізаційних процесів УПЦ КП у контексті утвердження україноцентричності та перспектив набуття автокефального статусу у Вселенському православ'ї. Виокремлено проблему юрисдикційного домінування Московського патріархату в Україні, який не зміг адаптуватися до нових викликів, породжених деструкцією СРСР, пропонуючи ілюзію автокефалії у вигляді широкої автономії УПЦ у структурі Московського патріархату. Встановлено причинно-наслідковий зв'язок об'єднання частини УПЦ (МП) з УАПЦ й заснування УПЦ КП у 1992 р. Інституалізація УПЦ КП як процес переходу від самоврядних автокефальних парафій до створення організованих структур з чіткою ієрархією влади, регламентацією діяльності у правовому полі держави відбувалася в кілька етапів. Запропоновано авторську періодизацію інституалізації УПЦ КП, що включає формування парафіяльної мережі, діяльність монастирів і чернецтва, становлення системи духовної освіти та канонічно-юрисдикційну незалежність Української Православної Церкви.

Ключові слова: інституалізація, УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ, УПЦ (МП), УГКЦ, Вселенський патріархат, парафіяльна мережа, монастир, духовна освіта.

SUMMARY

Khomitskyi V.R. Institutionalization of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate in Ukraine (1990s – 2018s). Qualification Scientific Work. Manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Candidate of Historical Sciences in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2025.

The study identifies conceptual foundations of institutionalization of the UOC-KP in the context of establishment of Ukrainian-centricity and prospects for obtaining autocephalous status in the Ecumenical Orthodoxy. The problem of jurisdictional domination of the Moscow Patriarchate in Ukraine has been allocated. It was unable to adapt to the new challenges generated by the destruction of the USSR, offering the illusion of autocephaly in the form of a broad autonomy of the UOC as part of the structure of the Moscow Patriarchate. The dissertation establishes the causal link between the unification of part of the UOC (MP) with the UAOC and the establishment of the UOC-KP in 1992. The institutionalization of the UOC-KP occurred in several stages as a process of transition from self-governing autocephalous parishes to the creation of organized structures with a clear hierarchy of power and regulation of activities in the legal field of the state. The author proposes a periodization of the institutional development of the UOC-KP, which

includes the formation of a parochial network, the activities of monasteries and monasticism, the formation of a system of theological education and the canonical and jurisdictional independence of the Ukrainian Orthodox Church.

The study analyzes the dynamics of the formation of the denominational network, the establishment and structuring of eparchies within the administrative boundaries of the regions, the formation of diocesan administrative bodies, deaneries, and the rotation of personnel. The overwhelming number of parishes were concentrated in the western regions of Ukraine (Lviv, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Volyn, Rivne) and this pattern remained until the end of 2018. The revival of monastic life, with its traditionally powerful spiritual potential, aimed at creating modern pilgrimage centers with their inherent economic, cultural and educational functions. The disproportion between the number of monasteries and the monks residing in them was established. The interdenominational analysis of monasticism indicates a general tendency of inapplicability of the monastic vocation and gives grounds to assert that the monastic life of the UOC-KP during the study period was at the stage of establishment. The study analyses the process of formation and reform of the theological education system. In the early 2000s, in the context of the integration of state education into the European educational and scientific space, the system of theological education required reform. Thus, the process of inclusion of institutions of theological education of the UOC-KP in the system of the state educational space began, which provided for their activities in the legal field of the state, cooperation with state educational institutions and the transition to a two-level (Bachelor's degree, Master's degree) model of personnel training.

The study proves that the issue of the canonical status of the UOC-KP has become one of the main issues in the process of institutionalization. The establishment of dialogue with the Patriarchate of Constantinople prompted religious leaders to search for a canonical justification for the procedure for granting the Tomos and led to the formation of an acceptable model for its subjects.

Key words: Institutionalization, UOC-KP, UAOC, UOC, UOC (MP), UGCC, Ecumenical Patriarchate, parochial network, monastery, theological education.

Підписано до друку 02.05.2025.
Формат 60х84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 05/25/2-1

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (097) 988-53-23

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.
ФОП Осадца Ю.В.